

A MAGYARORSZÁGI NÉMET GYERMEKIRODALOM

Kivonat

A jelen dolgozat a magyarországi német nemzetiség gyermekirodalmát mutatja be történeti fejlődésében, az elmúlt 45 év távlatából, amikor újra megjelentek a magyarországi német írók és költők német nyelvű, gyermekeknek szóló művei. Emellett kiválasztott művek elemzésén keresztül felvázolja a magyarországi német nyelvű gyermekirodalom mai helyzetét. E művek recepcióját meghatározza a magyarországi német családok nagy fokú nyelvvesztése, amelynek következtében a német nyelv kiszorult a családi életből, így a hagyományos német gyermekirodalommal elsősorban az oktatási, nevelési intézményekben találkozhatnak a gyerekek. A magyarországi németek hagyományos anyanyelve a helyi nyelvjárások voltak, amelyek az utóbbi években írásos formában is megjelentek egyes irodalmi művekben. A tanulmány szerzői röviden felvázolják a magyarországi német gyermekirodalom múltját és jelenét, különös figyelmet fordítva e művek nyelvi reprezentációjára és nyelvi változásaira.

Kulcsszavak: magyarországi németek, gyermekirodalom, köznyelv, nyelvjárás

1. A magyarországi német gyermekirodalom jelentősége, helye és szerepe

A magyarországi németek sorsa, akik legalább 300 éve élnek itt, ebben a hazában, soha nem volt egyszerű. Ma elmondhatjuk, hogy a családok kisebbségi nyelvet átörökítő funkciója túlnyomórészt megszakadt. A nyelvi erózió hosszú folyamata sok évszázad során alakult így. Már a II. világháború előtt is mutatkoztak jelei ennek a folyamatnak. A családok, főleg faluhelyen őrizték ugyan a helyi nyelvjárásokat, ám a hivatalos színtereken, ahogyan az oktatásban is, átmeneti jelenségeként kezelték a gyermekek németnyelvűségét, amit célszerű volt minél előbb a magyar nyelvre átváltani. Hiányoztak a fórumai, színterei, egy intézményi védőhálója a német nyelvnek a nyelvjárások ápolására (Klein 2010). A világháborút követően, ami cezúrát jelentett a nyelvvesztés folyamatában, a hagyományos falusi közösségek megszüntetése, a családi paraszti gazdaságok felszámolása miatt a német helyi dialektusok tovább veszítettek jelentőségükből, hatókörükből. Másik oldalon viszont ezt a folyamatot tovább gyorsította az iskolarendszer, az intézményi háttér teljes hiánya. Mire az utóbbiak kiépültek, addigra a nyelvvesztés hatalmas méreteket öltött. Ma

egy fordított szituációnak lehetünk tanúi, míg a német nemzetiségi óvodák, iskolák és különböző intézmények segítik a hivatalos szférában a nyelv elsajátítását, addig a családi szférából szinte teljesen kiszorult a német nyelv, a német nyelvjárások. A gyermekek csupán 1%-a kezdi a nemzetiségi óvodát német anyanyelvi ismeretek birtokában (Klein 2007). Amikor az óvodai, iskolai német nyelvsajátításról beszélünk, akkor idegen-, illetve másodnyelv- vagy nemzetiséginyelv-elsajátításról kell beszélnünk.

A magyarországi német nyelvjárások sokfélék, korántsem beszélhetünk egységes nyelvjárásról. A török kiűzése után az első német telepesek az akkori Német-római Birodalom délnyugati, sváb területeiről érkeztek hazánkba, vagyis származásuk szerint „valódi” svábok voltak. De az eredeti származáshelyről, a Svábföldről érkezett első telepesek részben továbbvándoroltak kelet felé, részben a Bánát és Bácska vidékén felmorzsolódtak, beleolvadtak az utánuk jövő pfalzi, hesseni, bajor és más telepesek közé, és velük együtt egy új népcsoportot alkottak (Hutterer 1973 és URL 1). A magyarországi németek főbb települései és nyelvjárasterületei a Dunántúli-középhegység a Balaton-felvidékkel, ahol délnémet, bajor/középbajor és kis részben frank keverék nyelvjárásokat beszélnek; a Délnyugat-Dunántúl (Tolna, Baranya vármegye és Bácska), ahol főleg középnémet, frank, hesseni, pfalzi, keleti-frank, sváb és bajor keverék nyelvjárásokat találunk, valamint Nyugat-Magyarország, ahol főleg bajor/középbajor, ill. a szlovén–osztrák–magyar határ mentén délbajor, stájer nyelvjárásokkal találkozhatunk (Manherz URL 2). A nyelvjárások kutatása, grammatikai leírása a nagy elődök, Hutterer Miklós és Manherz Károly nyomán az elmúlt években is folytatódott¹.

¹ Földes, Csaba: Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Erfurt: Gunter Narr Verlag, 2021. 85–119.; Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: *Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart?* Germanistische Linguistik, 2023/260–262. 165–96; Márkus, Éva: *Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny)*. Linguistische Treffen in Wrocław, Vol. 21, 2022 (I). <https://doi.org/10.23817/lingtreff.21-8>. 129–42.; Márkus, Éva: Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In: Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge* 31, 2022. 225–243. <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>.; Márkus, Éva: Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik (ZMG)* 9. Wien: Praesens Verlag, 2023, 131–47. <https://doi.org/10.23783/21923043.2023>. Márkus, Éva – Baloghné Nagy, Gizella: Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv*, 2024/1. 55–70. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55>; Márkus, Éva: Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im linguistischen Kontext*. Ostrava: University of Ostrava, 2024. 93–110.

Mára kiépült az eltelt évtizedek során egy német nemzeti oktatási rendszer, amelynek részeként a gyerekek lehetőséget kapnak a gyermekirodalom megismerésére. Az iskolák polcain, a nyelvkönyvekben helyet kapnak a magyarországi német írók, költők gyermekművei. Hogy a kisebbségi identitás kialakításában a gyermekirodalomnak komoly szerepe van, nem kétséges, de ezen túl elősegíti a nyelvi ismeretek fejlődését, a személyiség pozitív alakítását.

Persze fontos kérdés a mai német gyermekirodalom bősége és magas színvonala mellett, hogy miért is van szükség e színes, minden igényt lefedni képes irodalom mellett egy speciálisan magyarországi német gyermekirodalomra. A német nyelvű országok gyermekirodalma, amit a németet anyanyelvként beszélő gyermekek számára írtak a korhatárok felfelé tolásával (a kisebb gyermekeknek szóló műveket idősebb gyermekek számára adni a nyelvismeret fáziskésése miatt) alkalmas lehet a hazai gyermekek számára is. Azonban ezek nyomán nem alakulhatnak ki a speciális, Magyarország-hoz, a magyarországi németiséghez fűződő ismeretek. Más szókinccsel, nyelvi eszközökkel találkozhat egy gyermek egy magyarországi német művész tollából, nemcsak a speciális nyelvi fordulatokra gondolva – amelyekben a magyar-német kétnyelvűség-kultúrájúság tükröződik –, hanem az egyszerűbb szóhasználatra, a német nyelvben jobban ismert, általában elterjedtebb szavak használatára. Ezenkívül nem feledkezhetünk el a német köznyelven íródott művek mellett a magyarországi németek eredeti nyelvén, a nyelvjárársban íródott alkotásokról sem. Ez a nyelvi kettősség különösen az utóbbi évekre jellemző.

2. Szerzők és művek

1980-ban jelent meg egy, a magyarországi szerzők műveiből összeállított német nyelvű gyermekirodalmi antológia *Igele-Bigele (Süni-büni)* címmel. Az antológiát Koch Valéria szerkesztette. A *Neue Zeitung* gyermek és ifjúsági oldalai után végre egy nagyobb lélegzetű összefoglaló műben jelenhettek meg a gyermekeknek szánt német nyelvű művek. A kötet – ahogyan azt Szende Béla az utószóban írja – komoly könyv, de sok-sok humorral. Az antológia 51 novellát és verset tartalmaz. Több mint 40 év távlatából ma is élő, olvasásra biztató verseket és novellákat ismerhetünk meg, melyek nem mindegyike tudja azért megszólítani a gyermeki olvasóközönséget. A kötetről és keletkezés-történetéről lásd Kerekes Gábor (2024) részletes tanulmányát.

A legtöbb alkotás a fiatalságról mint eltűnt korról szól, nosztalgiával vagy fájdalommal visszahozva ezt a kort, mint Koch Valéria *Jugend (Fiatalság)*,

Das Land Nirgendwo (Seholsincsország), Perlen (Gyöngyök) és Georg Fáth *Mein Ahnerl (Nagymamám)* művei, vagy éppen intő, nevelő módon, mint ezt Rittinger Engelbert *Die heutige Jugend (A mai fiatalok), Verschiedene Verhältnisse (Eltérő viszonyok)* alkotási teszik. Számos versben téma az édesanya, akire a szerzők ifjúkoruk nosztalgiájával, vágyódásával gondolnak vissza: Thomann: *Meine Oma (Nagymamám)*, Valeria Koch: *Meiner Mutter Lobgesang (Édesanyám dicsérete)*, Georg Fath: *Mutter (Any)*. Gyakran a természetről, az évszakokról, a pipacsról vagy egy pillangóról szólnak az alkotások: Fáth György: *Kinderfrühling (Gyermektavas)*, *Im Walde (Az erdőben)*, Koch Valéria: *Klatschmohn-Chanson (Pipacssanzon)*, Nelu Bradean-Ebinger: *Bald (Nemsokára)*, *September (Szeptember)*, Valentin Pintz: *Das Kind und der Schmetterling (A gyermek és a pillangó)*, Áts Erika: *Kältezauber (Hidegvarázs)*. Néhány magyarországi német költő a fiatal olvasókat igyekszik nevelni, mint Franz Zeltner, aki a felelősségre hívja fel a figyelmet a közlekedésben vagy Engelbert Rittinger *Verschiedene Verhältnisse (Különböző viszonyok)* című verse. A novellák között találunk meséket, mindenekelőtt Wittmann Györgytől *Der Weinbergkönig (A szőlőhegykirály)* címmel, amely a népmesei hagyományokat követi, de azokat továbbfejleszti a mese a mesében módon vezetve el az olvasót a csodák birodalmába, vagy a *Fastnacht im Warenhaus (Farsang éjszakáján az áruházban)* című modern mese, melyben a játékok kelnek életre.

Fiataloknak szólnak Fischer Ludwig novellái, amelyekben egy szegény sorsú fiú, Pepl életét és első szerelmét ismerhetik meg az olvasók. A versekben elbeszélte történetek, találós kérdések, amelyek a gyermekek érdeklődésének, ismereteinek felelnek meg, sok humorral és igényességgel íródtak, és mint az igazi klasszikusok az évek múltával egyre értékesebbé válnak, csírájukban egy igazi magyarországi német gyermekirodalom ígérteit hordozva. Áts Erika *Träume (Álmok)* című versében a lányok és a fiúk álmaiba nyer bepillantást az olvasó, vagy a találós kérdés formában megírt *Allerlei (Mindenféle)*, ahol egy vidám mutatványos forgatagba invitálja a gyerekeket. A *Wundertorte (Csodatorta)* című versében egy születésnap csodáit ismerhetjük meg humorosan, remek nyelvi eszközök segítségével, képies formában, ami szinte csábít a mű illusztrációjára. A nem mindennapi költői képek teszik eredetivé, a gyermekirodalom megunhatatlan „csemegéjévé” a verset, és különösen jól fogyaszthatóvá azok a magyar-német kultúrkörből származó szóképek, amelyek mintegy a magyarországi németek kettősnyelvűségét és -kultúrájúságát manifesztálják, mint például a *Leckwarprinz (Lekvárherceg)*, a magyar gyermekek nagy-nagy élvezetére. Humorba rejtett nevelő szándékkal, mosolygatva ismerjük meg a törpe és a gomba történetét ugyancsak Áts Erika tollából (*Zu spät! – Túl késő!*).

A kicsiknek szól összekötve a mozgást az énekléssel és szavakkal a *Beim Nähen zu singen* (Varrás közben énekelni) című versike, amelyet a legkisebbeknek ajánlunk meghallgatásra és közös éneklésre. Az álom, az elalvás fontos szerepet játszik a gyermekek, főleg a kisebbek életében, nem véletlen, ha egy gyermekirodalmi antológiában is ez a tematika több versben megismétlődik. A német gyermekirodalomban ismert ember, aki a holdon él (*Der Mann im Mond*) a magyarországi, német nyelven olvasó gyermekeket is elvarázsolja Koch Valéria azonos című versében. Az antológia Weöres Sándornak, a magyar gyermekirodalom kiemelkedő alkotója *Száncsengő* című versének hommage-t tartalmazza Áts Erika tollából *Winterwalzer für Sándor Weöres* címmel (*Téli keringő Weöres Sándornak*). A kötet címadó versikéje egy süni-bünit varázsol Áts Erika tollából az olvasó elé. Mindezt humorosan, költői képekkel, a gyermekek számára élvezetesen. Ez a vers ihlette a kötet illusztrátorát és a fedőlap tervezőjét, Lux Antalt is.

A kötet számos témán és koron ível át, és foglalja össze azt, amit a magyarországi német gyermekirodalom a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején be tudott mutatni. Nem kis teljesítmény szinte a semmiből, mintegy a bűvészkalapból elővarázsolni ezt az antológiát. Az antológia tartalmaz versikéket a legkisebb, még olvasni nem tudó gyermekek számára (Áts Erika: *Beim Nähen zu singen*) de tovább vezet az ifjúság számára szóló novel-lák (Ludwig Fischer: *Rita*) és versek (Koch Valéria, Nelu Bradean-Ebinger egyes művei) felé. Az antológia témaválasztása már csak a célközönség eltérő igényei, ismeretei miatt is igen tág. Jelen van benne a múlt (*Mein Ahnerl – Nagymamám, Ahnerls Lied – Nagyanya dala, Verschiedene Verhältnisse – Különböző viszonyok, Von der Weinlese beim Großvater – Szüret a nagyapánál* stb.), a letűnt, az ifjúként megélt életmód, amelyre nosztalgiával, szép emlékként gondolnak vissza a szerzők, de már itt vannak azok a versek, novel-lák, amelyek a gyermekek új valóságát, a megváltozott realitást helyezik a fókuszba, így az antológia a tematikájában sok évtizedet átölel.

Daczi Margit, Klein Ágnes és Zrinyi Andrea *Lies mit! Denk mit! Ungarndeutsche Autoren im Unterricht* című szöveg- és feladatgyűjteményének utolsó fejezete a magyarországi német gyermekirodalomnak biztosít helyet. Az *Igele-Bigele* című antológiában megismert szerzőkön, mint Áts Erika, Koch Valéria, Fáth Györgyön kívül egy új szerző is megjelenik a szöveggyűjtemény *Der Kindheit Sparherdwärme* című fejezetében, aki a 2001-ben megjelent szöveg- és feladatgyűjtemény előtt már jelentős elismeréseket szerzett, és azóta is a magyarországi német gyermekirodalom legtermékenyebb szerzője több önálló kötettel, számos hazai és külföldi elismeréssel. Josef Michaelis *Zauberhut (Varázscylinder)* című önálló kötete 1991-ben

jelent meg, és a már feledésbe merülő magyarországi német gyermekirodalomra irányította újra a figyelmet. A szerző művének átütő sikerét bizonyítja a kötet számos kiadása és műveinek magyar nyelvű fordítása is, ami azt igazolja, hogy Magyarországon lehetséges, és igény is van német nyelvű, jó színvonalú gyermekirodalomra. A könyv előszavában Wolfart János hangsúlyozza, hogy „gazdag ez a könyv információkban – de még gazdagabb érzelmekben” (Michaelis 1991: 6). Valóban rátalálunk a gyermekversek gazdag repertoárjára, a mondókákra, a kiszámolókra, nyelvtörőkre, altatókra, lírai formában megörökített versikékre, melyek a természeti jelenségeket hozzák a gyermekek közelébe szemléletesen kalligrammok formájában *Tropfen* (Cseppek), *Winter* (Tél). Külön fejezetet szán a szerző az állatoknak a verseiben, elbeszéléseiben. Az érdeklődő kis olvasók számára megelevenednek az állatok, cselekszenek, beszélnek, a színes képet kiegészítik a gyermekek által kedvelt hangutánzó szavak: *Tierkonzert* (Állatkoncert), *Tierische Gewohnheiten* (Állati szokások) stb.

A kötet a lírai alkotások mellett epikai műveket is tartalmaz. Az állatmesékben állatok a főszereplők, akiket a szerző felruház emberi tulajdonságokkal (szerelem, csalfaság, butaság, hiúság stb.) A *Der Hirsch und der Wolf* (A szarvas és a farkas) és a *Das Igelmädchen* (A sünkislány) a gyermekek számára vonzó, de tilos cselekedeteket hajtanak végre, például iskolakerülést (*Der Elefant und die Kobra – Az elefánt és a kobra*). A mesékben győz a morál, az erkölcsi igazság, észrevétlenül nevelve a gyermekeket. A kötet végén két monda, a *Die Steinschnecken von Willand* (A villányi köcsigák) és *Der verlorene Schatz* (Az elveszett kincs) található, amelyek Somberekhez és Villányhoz kötődnek, a szerző szívének két kedves településhez. Megtudjuk, hogyan keletkeztek a villányi köcsigák, és hogy a nánai pince a török időből származó kincset rejt. A két történet a mondák előadásmódjának megfelelően rövid, mondatszerkezetű egyszerű. Az elveszett kincs a földrajzi helye és a Villányban megtalálható csigák révén kötődik a valósághoz. A magyarországi németek számára fontos a mondakincs, ahogyan a többi nép számára is, hiszen ezeken keresztül több dimenzióban kötődéseket lehet kialakítani.

Ez utóbbi monda címét viseli Michaelis 2008-ban megjelent kétnyelvű kötete, a *Der verlorene Schatz* (Az elveszett kincs), amely kilenc mesét és tizenöt mondát tartalmaz. Hogy a címadó monda kiválasztása több értelmezést is megengedhet, igazolja az első állatmese: *Das Lamm und der Esel* (A bárány meg a szamár). A báránynak nem tetszik a saját nyelve, a pacsirtákhoz hasonlóan szeretne beszélni, amire a szamár azt tanácsolja neki, hogy felejtse el a saját nyelvét. A bárány ezt meg is teszi, de az új nyelvet nem sikerül megtanulnia, a sajátját viszont elfelejti, így senkivel sem tud beszélni, míg újra meg nem tanulja a régi, az elfelejtett, lenézett nyelvet. Michaelis

(2008: 19) a következő sorokkal zárja a mesét: „Fontos mások nyelve és éneke, talán még szebb is az övénel, de mindenkinek a saját anyanyelve a legnagyobb kincse, olyan örökség, melyet akár örökre is el lehet veszíteni.” A mesék, amelyek német nyelven már megjelentek a *Zauberhut* című kötetben, itt két nyelven olvashatók. A két, már ismert, német nyelvű mondát számos, a környékről való mondával egészíti ki a szerző, melyeknek keretet ad a két említett monda. A könyv mondákat tartalmazó fejezete *A villányi kőcsigák* című mondával kezdődik és az *Elvesztett kincssel* végződik. Ezek fogják össze az újonnan megjelent mondákat (*Das Sterntal – A csillagvölgy, Der Einsiedler – A Remete, Der Türkenhügel – A Törökdomb* stb.). Michaelis mindkét nyelven képes élvezetesen, színesen elmesélni a történeteket. Mindkét kötetet gyermekrajzok illusztrálják.

Arnold Krisztina kötete *Volki und ihre Freunde (Felhőcske és barátai)* címmel 2019-ben jelent meg, a művek a fiatalabbaknak íródtak. Az állatvilág (*Wilde Tierwelt – Vad állatvilág, Haustiere – Háziállatok, Eine Frage – Egy kérdés*) és az otthon, a család témájával foglalkoznak: *Den Tisch decken (Asztalterítés), Unsere Familie (Családunk)*. Aranyos történettel ismerkedhetnek meg a gyerekek a *Hexenpanne (Boszorkánybaleset)* című versikében, amelyben egy boszorkányt érhető, talán legnagyobb szerencsétlenség következik be, elromlik a seprűje. Persze minden jól végződik, és megjavul a seprű, így a boszorkány újra repülhet, de addig is élvezik a gyerekek a történet humorát. A vers végi egyszerű rímek (aabb), amelyek szinte érezhetően összekapcsolják a verset a ritmussal, a zenével, változatossá, még élvezetesebbé teszik az olvasást, az előadást. A szerző verseinek egyszerű, modern szókincse alkalmassá teszi a verset a befogadásra a németül olvasó (hallgató) gyermekek számára. Egy epikai művet *Volki (Felhőcske)* címmel ismerhetünk meg, amely arra utal, hogy van ugyan előnye annak, ha nagyok vagyunk, de kicsinek lenni sokkal jobb, amint ezt a kis történet főhőse Volki (Felhőcske) is saját tapasztalatai árán megtanulja: „denn große Wolken gab es genug, doch es gab nur eine Volki” (sok nagy felhő van ugyanis, de csak egyetlen Felhőcske).

Becker Róbert *Firlefan* (2023) című kötete gyermekverseket tartalmaz, olyanokat, amelyek nem feltétlenül kötődnek tematikusan a magyarországi németiséghez.

3. Gyermekversek, népmese és mondák német nyelvjárásban

A magyarországi német népi gyermekirodalomhoz kapcsolható mesék, mondákat, versek, dalok gyűjtése, mint Grete és Karl Horak a *Kinderlieder Reime und Spiele der Ungarndeutschen* (2014) című kötetében, már a két világháború között kezdetét vette. A kötet példaértékű, hiszen egyrészt az első és legtel-

jesebb országos gyűjtemény, továbbá ebben az időszakban még aktívan élt, virágzott, a gyermekek és felnőttek egyaránt hordozói voltak a gyermekkultúra ezen területének, még ma is alkalmazzák az oktatásban és nevelésben. Ezt a hagyományt folytatta pl. Wild Katalin és Metzler Regine *Hoppe, hoppe Reiter* (1979) című kötete. Napjainkban reneszánszát éli az egyes községekben a helyi nyelvjárásban összegyűjtött mondókák és versek megjelentetése. Számolva azzal a ténnyel, hogy bár a tradíció már csak a legidősebbek emlékezetében él, de a dalok, versek és mondókák még feljegyezhetők.

A *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar* (Pilisvörösvári gyermekversek és mondókák) című kötetet Kerekes Gábor és Müller Márta szerkesztette. A gyermekverseket és mondókákat tartalmazó mű kéziratos nyelvjárási vers- és mondókaanyagra szorítkozik. A mondókákat három különböző formában találjuk a kötetben. Ezekről bővebben lásd Márkus (2018). A kötetről, valamint a népköltészeti alkotások és nyelvjárási adatok gyűjtéséről és a német tájnyelvi mondókák didaktikai jelentőségéről lásd Müller–Kerekes (2024). A mondókák és dalok szerepéről a nyelvelsajátításban lásd még Klein–Márkus (2024).

1984-ben Budapesten jelent meg az *Ördögcsúcs* (*Teufelsgipfel*) című mesekötet. Herger Ede palkonyai (Baranya megye) német nyelvű népmeséket gyűjtött benne össze. A gyűjtemény 2000-ben kétnyelvű (magyar és német) kiadásban is megjelent Pécsen, 20 mesét tartalmaz. Az *Ördögcsúcs* című kötet meséi általában falusi környezetben játszódnak, és a szegény emberek életéről szólnak, sokszor tréfával fűszerezve.

Karl Vargha és Rónai Béla *Der schlaue Bergmannsknappe. Märchen der Bergleute aus dem Komitat Baranya* címmel Budapesten adta közre 1973-ban a Baranya megyei bányászok meséit és mondáit. Ezekben a mesékben a föld alatti világ, a sziklák, a barlangok, a föld alatti vízfolyások és bányák a mesék helyszínei, melyeket gazdagon népesítenek be a fantázia szülte mesehősök. Bepillantást engednek a kemény bányászlétbe, bemutatják a gondokat, vágyakat, a megvívott harcokat és az örömeiket is.

Elli Zenker-Starzacher osztrák mesekutató a Vértes-hegység és a Bakony eldugott sváb falvaiban kutatott a XX. század első felében, népmeséket gyűjtött. Kutatásai eredményeként több mesekötet is megjelent Németországban, illetve Ausztriában. Az egyik, 1956-ban megjelent kötetet Erna Moser-Piffl illusztrálta. Mind az itt hallott régies nyelvjárás, mind az itt látott népviselet a régmúlt idők kincsét jelentette a bécsi hallgatónők számára. A kötet különlegessége, hogy nem csupán a meséket írja le Zenker-Starzacher, hanem a mesemondókat is részletesen bemutatja, mert így az élőszavas mesélés élményét kísérelte meg némiképp felidézni az olvasó számára. Meséltek neki gyerekek és idősek, férfiak és asszonyok, foglalkozásuk szerint cipész, éjjeli őr, kisbíró, bányász, szőlőcsősz és gyári munkás. Az 1956-ban megjelent kö-

tet, melynek címe *Es war einmal. Deutsche Märchen aus dem Schildgebirge und dem Buchenwald* (Egyszer volt, hol nem volt. Német mesék a Vértes-hegységből és a Bakonyból) összesen 30 mesét tartalmaz.

Több további gyűjteményes mesekötet is megjelent, amelyek a magyarországi németek népmesekincsét tartalmazzák. *A szomorúfüz gazdagsága* (*Reigöd vum Weidepam*) egy káni (Baranya vármegye) nyelvjárásban íródott, 2011-ben a Neue Zeitung Stiftung gondozásában megjelent 80 oldalas, 24 mesét tartalmazó mesekötet. A meséket Korb Angéla gyűjtötte a nagymamájától, Mathilde Geiskopftól. A könyv melléklete egy CD, amin az eredeti hangfelvételek hallgathatók meg. A kötet végén pár oldalas nyelvjárási szótár segíti a nyelvjárást nem beszélők számára a megértést. A jól ismert Grimm-mesék változatai, mint például a Piroska, nem csak nyelviileg igazodnak a magyar valósághoz, bár kétségtelenül ez a legfeltűnőbb, hiszen a kötet egyik meséjének címe: *Piroschka* (*Piroska*).

Ezzel ellentétben Arnold Krisztina (2019) *Wolki és barátai* című kötete mecseknádasdi (Észak-Baranya) dialektusban írt modern történeteket tartalmaz a gyermekek életének mindennapjaiból, mint pl. a saját szobáról. A szerző által köznyelvi német változatban írt rímek és mesék is találhatóak benne. A kötet egyediségét az adja, hogy a helyi (mecseknádasdi) nyelvjárást alkalmazza a gyermekek mindennapjait érintő modern témákban, jelezve, hogy nyelvjárásban is lehet kifejezni modern tartalmakat, lehet mai gyerekekhez szólni (*Mai Stuwe Faierwehr*).

A legújabb kötet Becker Róbert mesekönyve, amelyben saját gyerekkorának szederkényi nyelvjárásában egy olyan történetet mesél el, amelyet magyarországi német közösségekben, közösségekben meséltek. A 2004-ben megjelent kötet, amelynek címe *Ti Hausschlange* (*A házi kígyó*), egy régi mondára épül, amelyben egy kígyó egy házba költözik, bántani azonban nem szabad, mert az bajt hoz a lakókra. A történet középpontjában egy kislány, Anna áll, aki a kígyót megmenti és eteti. A szerző segítséget nyújt a mese megértéséhez egy weboldallal, amely az érdeklődőt német köznyelven kalauzolja a történeten át.

4. Összegzés

A magyarországi német irodalom gyerekcipőben jár, hiányoznak a terjedelmesebb alkotások, mint a meseregények, az ifjúsági regények. Talán nem véletlenül. Még ennél is jobban hiányzik egy ösztönző rendszer, ami a magyarországi német irodalmi élet művészeit támogatná a munkájukban, segítségükre lenne a művek tipográfiai, grafikailag színvonalas megjelenítésében. Ez utóbbi roppant fontos a gyermekek számára, és jelenleg igazán

szép, színes, a gyermekek érdeklődést felkeltő, számukra megjelenésében, ízlésvilágában a külföldi német gyermekirodalommal hasonló színvonalú kiadványok nem léteznek. Ne feledkezzünk meg ezeknek a műveknek a német nyelv elsajátításában játszott szerepéről sem, amit szintén korszerű, digitális eszközökkel is érdemes támogatni, a hagyományos, jól bevált módszerek mellett. A modern IKT-eszközök használata, a platformok, videók, hangfelvételek, hangoskönyvek lehetőséget adhatnak a versek, mesék továbbadására akár dialektusban is. A nyelvtanulást támogató digitális eszközökről lásd bővebben Móser–Szűts (2023).

Az irodalom egyike a kulturális emlékezés központi instanciáinak, biztosítja a kisebbségi nyelv folytonosságán túl annak szellemi, történelmi fennmaradását. Elősegíti egymás jobb megismerését, a klisék, előítéletek leépítését, a gyermekek a magyarországi németek történelmének jelentősebb fordulópontjaival, hagyományaival, kultúrájával is megismerkedhetnek. A fiatalabb korosztály számára nemcsak német köznyelven írnak, hanem az utóbbi években megjelentek a nyelvjárásban írt versek, mesék és történetek is. Nemcsak gyűjtemények a népköltészet területéről, hanem olyan művek, amelyek, ha az utolsó pillanatban is, igyekeznek a nyelvjárásokat visszahelyezni a köztudatba, rámutatva azok veszélyeztetettségére és vitathatatlan értékére.

Szakirodalom

- Arnold, Cristina, 2019. *Wolki und ihre Freunde. Gedichte und Reime, Märchen und Geschichten*. Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler Reihe Literatur Band 18. Budapest.
- Becker, Robert 2023. *Firlefanzen*. VUdAK Reihe Literatur Band 21. Budapest.
- Becker, Robert 2023. *Ti Hausschlange. E Kschicht em Leit un Zeit*. VUdAK. Budapest.
- Bús, Imre – Klein, Ágnes 2008. *Die Weitervererbung der Kinderkultur bei den Ungarndeutschen*. PTE IGYFK. Szekszárd.
- Daczi, Margit – Klein, Ágnes – Zrinyi, Andrea 2001. *Lies mit! Denk mit! Ungarndeutsche Autoren im Unterricht*. Grimm Kiadó. Szeged.
- Enzensberger, Hans Magnus (Hg.) 1961. *Allerleirauh. Viele schöne Kinderreime*. Frankfurt am Main.
- Földes, Csaba 2021. Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Gunter Narr Verlag. Erfurt. 85–119.
- Herger, Ede 2000. *Ördögcsúcs*. Veranda Kiadó. Pécs.
- Herger, Ede (Hg.) 1984. *Teufelsgriffel. Ungarndeutsche Volksmärchen für Kinder*. Gesammelt in Palgan/Palkonya (Kom. Branau) von Ede Herger. Tankönyvkiadó. Budapest.

- Hutterer Miklós 1973. A magyarországi német népcsoport. *Népi kultúra – népi társadalom* 7. Budapest. 93–117.
- Kerekes, Gábor 2024. Die Rolle und Bedeutung literarischer Texte für Kinder in der ungarndeutschen Literatur – Die ungarndeutsche Kinder-Anthologie *Igele-Bigele*. *Gyermekevelés Tudományos Folyóirat* 12/1: 154–70.
<https://doi.org/10.31074/gyntf.2024.1.154.170>
- Klein, Ágnes 2004. Literatur und Identität im Unterricht. Theoretische Überlegungen zum Entstehen des Kapitels „Der Kindheit Sparherdwärme“ im Buch „Lies mit! Denk mit! In: Schuth Johann (Hg.): *Literatur. Literaturvermittlung. Identität*. VUdAK. Budapest. 78–85.
- Klein Ágnes 2007. *Nyelv és kultúra. átörökítésük a magyarországi német nemzetiségi óvodákban*. PTE IGYFK. Szekszárd.
- Klein Ágnes 2010. Nyelvhasználat a két világháború között a Tolna megyei németek körében. In: Kurucz Rózsa (szerk.): *Wurzeln und Triebe I*. Német nemzetiség Tolna megyében. PTE IGYFK. 41–85.
- Klein Ágnes – Márkus Éva 2024. Mondókák és dalok a nyelvelsajátításban. *Magyar Nyelvőr* 480–96. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.4.480>
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta 2023. Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart? Germanistische Linguistik, 2023/260–262. 165–96. <https://doi.org/10.5771/9783487423531-165>
- Koch, Valeria (Hg.) 1980. *Igele-Bigele*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Márkus Éva 2018. Recenzió. Kerekes Gábor – Müller Márta (szerk.): *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar (Pilisvörösvári gyermekversek és mondókák)*. Zusammengestellt, transkribiert, übertragen, kommentiert und Vorwort von Gábor Kerekes, Márta Müller. Werischwar/Pilisvörösvár, 2017. *Gyermekevelés* 6/3: 199–201. <http://ojs.elte.hu/gyermekneveles/article/view/571/469> (Letöltés: 2020. 08. 09.)
- Márkus, Éva 2022. Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). *Linguistische Treffen in Wrocław*, Vol. 21, 2022 (I). <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>
- Márkus, Éva 2022. Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In: Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge* 31, 2022. 225–43. <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>
- Márkus, Éva 2023. Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik* (ZMG) 9. Praesens Verlag. Wien. 131–147.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v33i1.66>
- Márkus, Éva – Baloghné Nagy, Gizella 2024. Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 55–70.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55>
- Márkus, Éva 2024. Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im*

- linguistischen Kontext*. University of Ostrava Ostrava. 93–110.
<https://doi.org/10.15452/FuFLing2023.07>
- Móser Anna – Szűts Zoltán 2023. A nyelvtanulást támogató digitális eszközök. *Magyar Nyelvőr* 164–85. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.164>
- Michaelis, Josef 1991. *Zauberhut*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Michaelis, Josef 2008. *Der verlorene Schatz. Az elveszett kincs*. J. Michaelis. Vilány.
- Müller Márta – Kerekes Gábor 2024. Magyarországi német népköltészeti alkotások megőrzése. Nyelvjárási mondókáskönyv lehetséges felhasználása a nemzetiségi nyelv és népismeret oktatásában. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 12/1: 102–18. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2024.1.102.118>
- Schuth, Johann – Korb, Angela (Hrsg.) 2011. *Reigöd vum Weidepam. Kaanr Vrzählstickr von Mathilde Geizskopf* (A szomorúfűz gazdagsága. Káni elbeszélések Mathilde Geizskopftól). Neue Zeitung Stiftung. Budapest.
- Vargha, Karl – Rónai, Béla 1973. *Der schlaue Bergmannsknappe. Märchen der Bergleute aus dem Komitat Baranya (Südungarn)*. Budapest.
- Zenker-Starzacher, Elli 1956. *Es war einmal. Deutsche Märchen aus dem Schildgebirge und dem Buchenwald*. Prodomo-Verlag. Wien.
- URL1. Hutterer Miklós 2008. A Vértes-hegységben levő Várgesztes német nyelvjárása. In: Hartdégen Sándor (szerk.): *Várgesztes*. Német Kisebbségi Önkormányzat. Várgesztes. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/vargesztes/pages/vg_22_a_vertes.htm
- URL2. Manherz Károly 2014. A magyarországi német dialektológiáról. *Magyar Nyelv* 1–16. <https://real.mtak.hu/18451/1/manherz14-1.pdf>

Klein Ágnes

habilitált egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem

Kultúratudományi Pedagógusképző és

Vidékfejlesztési Kar

Illyés Gyula Pedagógusképző Intézet

E-mail: klein.agnes@pte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-6108-1914>

Márkus Éva

habilitált egyetemi docens

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

Idegen Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: markus.eva@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-3571-8472>

Abstract

KLEIN, ÁGNES – MÁRKUS, ÉVA

GERMAN LANGUAGE CHILDREN'S LITERATURE IN HUNGARY

The present work describes the historical development of German children's literature in Hungary, from the perspective of the past 45 years when German-language works for children by German writers and poets in Hungary were re-published. Furthermore, it provides an analysis of selected works to outline the current state of German-language children's literature in Hungary. The reception of these works is determined by the significant loss of the German language among Hungarian families, leading to the exclusion of German from family life. Consequently, traditional children's literature is predominantly encountered within educational institutions. The traditional mother tongues of the Germans in Hungary were the local dialects, which have also appeared in written form in recent years. The present study is an attempt by its authors to delineate the evolution of German children's literature in Hungary, with a particular focus on the linguistic representation of these works and the changes in their language.

Keywords: Hungarian Germans, children's literature, Standard German, dialect